

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

4^ο διεθνές επιστημονικό συνέδριο

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΗΜΕΡΑ:

ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ

Αθήνα, 10-11 Νοεμβρίου 2011

**Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΚΡΙΤΙΚΗΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΗΣ
ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΟΧΗ
ΕΝΤΟΝΩΝ ΚΡΙΣΙΑΚΩΝ ΦΑΙΝΟΜΕΝΩΝ**

**Γεωργία Κανελλοπούλου, Μ.Δ.Ε. Περιβαλλοντική και Υγειονομική
Μηχανική, υπ.διδάκτωρ του τμήματος Κοινωνικής και
Εκπαιδευτικής Πολιτικής, Πανεπιστημίου Πελοποννήσου**

Μαρία Νικολακάκη, Επίκουρος καθηγήτρια

Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

Περίληψη: Βασικός σκοπός της παρούσας θεωρητικής εργασίας είναι η διερεύνηση της αναγκαιότητας μιας κριτικής προσέγγισης των περιβαλλοντικών προβλημάτων από τους εκπαιδευτικούς κατά την υλοποίηση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης. Ύστερα από μια σύντομη ιστορική αναδρομή που αφορά την εδραίωση της ΠΕ στην ατζέντα του συστήματος, όπου αναδεικνύεται η στρεβλωμένη θεώρηση της σχέσης περιβάλλοντος-κοινωνίας, επιχειρείται η παρουσίαση της προβληματικής. Η μέχρι τώρα διδακτική εμπειρία της ΠΕ αποδεικνύει ότι υπάρχει μόνο διάθεση διορθωτικής παρέμβασης στη συμπεριφορά των μαθητών οδηγώντας σε μια έλλειψη γνώσης των πραγματικών καταστάσεων. Οι μαθητές και οι καθηγητές μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι κατέχουν τη δύναμη να προτείνουν και να επιδιώξουν αλλαγές στη λειτουργία της κοινωνίας ώστε να επιτευχθεί η προστασία του περιβάλλοντος, αρκεί να επιζητήσουν μια κριτική προσέγγιση του προβλήματος και την ενεργό δράση για την επίλυσή του.

1. Εισαγωγή

Η περίοδος η οποία διανύουμε είναι μια περίοδος έντονων κρισιακών φαινομένων, που εκτός από το ότι είναι πολυδιάστατα αφορούν και ολόκληρο τον πλανήτη. Ένα από τα κυρία χαρακτηριστικά της σημερινής πολυδιάστατης κρίσης είναι και η οικολογική κρίση. Η καπιταλιστική ανάπτυξη στηρίζεται σε ένα ενεργειακό πρότυπο παραγωγής και κατανάλωσης, το οποίο επιφέρει σοβαρότατες καταστροφές στη βιόσφαιρα όπως την καταστροφή των οικολογικών συστημάτων, την εξαφάνιση των τροπικών δασών, την ερημοποίηση και την εξαφάνιση ειδών, την εντατική γεωργική καλλιέργεια και αλλοίωση των αγρο-οικοσυστημάτων, την εκτεταμένη μόλυνση της ατμόσφαιρας και των υδάτων, τη βαθμιαία εξάντληση των φυσικών πόρων και γενικά τη ραγδαία υποβάθμιση του περιβάλλοντος και κατά συνέπεια της ποιότητας ζωής των έμβιων όντων.

Σε επίπεδο περιβαλλοντικής ηθικής η αξιολόγηση των διαφόρων προτάσεων και ρευμάτων σκέψης στηρίζεται στο δίπολο «ανθρωποκεντρισμός»-οικοκεντρισμός, (Γεωργόπουλος, 2002, σελ. 33-60). Οι βασικές διαφορές των δυο αντιλήψεων σχετίζονται με τον τρόπο αξιολόγησης του κόσμου, με τον ανθρωποκεντρισμό να υποστηρίζει ότι μέτρο των αποφάσεων μας οφείλουν να είναι τα συμφέροντα των ανθρώπων και τον οικοκεντρισμό να δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα σε αυτό που φαίνεται ως καλό για τη μη ανθρώπινη φύση. Μια ακόμη διαφορά είναι οι αποκλίνουσες εκτιμήσεις σχετικά με την εγγενή ή εργαλειώδη αξία των μη ανθρώπινων όντων και υποκειμένων. Η προσέγγιση του ανθρωποκεντρισμού θεωρεί ότι η μη ανθρώπινη φύση έχει για τους ανθρώπους μόνο αξία χρήσης ενώ οι οικοκεντριστές αντιλαμβάνονται τη μη ανθρώπινη φύση ως αυταξία-έμφυτη αξία.

Το δίπολο που μόλις αναφέρθηκε βοηθά σε ένα πρώτο επίπεδο στην κατανόηση των διαφορετικών αντιλήψεων που διαμορφώνονται για τη φύση, αλλά σε ένα δεύτερο επίπεδο αποδεικνύεται ανεπαρκές στο βαθμό που δεν εισάγει μια βασική προσέγγιση, που αφορά συγκεκριμένα τη σχέση κοινωνία-περιβάλλον. Από τη στιγμή όμως που μιλάμε για κοινωνία πρέπει να πάρουμε θέση σε σχέση με το κοινωνικό σύστημα με βάση το οποίο είναι οργανωμένη η εκάστοτε κοινωνία. Το γεγονός ότι η περιβαλλοντική καταστροφή που έχει συντελεστεί τη χρονική περίοδο επικράτησης

του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής είναι μεγαλύτερη από όλη την συντελεσθείσα περιβαλλοντική καταστροφή σε ολόκληρη την ανθρώπινη ιστορία αποδεικνύει την άμεση σχέση τρόπου παραγωγής και οικολογικής κρίσης¹.

2. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση-μια σύντομη αναδρομή

Η εξέλιξη των περιβαλλοντικών προβλημάτων στον πλανήτη και οι κοινωνικοπολιτικές προεκτάσεις τους οδήγησαν σε μια προσπάθεια ένταξης της περιβαλλοντικής εκπαίδευσης (στο εξής ΠΕ) στο αναλυτικό πρόγραμμα της εκπαίδευσης αλλά και στον κοινωνικό ιστό ευρύτερα. Ουσιαστικά η ΠΕ αποτέλεσε ένα κράμα εκπαιδευτικών κινήσεων αποτελούμενο από την εκπαίδευση έξω από το σχολείο, την μελέτη της φύσης και τις περιβαλλοντικές σπουδές τόσο στην Αμερική όσο και στην Ευρώπη του 1960², (Παπαδημητρίου, 1998, σελ.43). Έκτοτε ξεκινά μια περίοδος αναζήτησης της θεωρητικής αλλά και της πρακτικής ταυτότητας της ΠΕ μέσα από σεμινάρια, διεθνείς συναντήσεις και διασκέψεις³. Αρχικά εμφανίστηκε μια ανησυχία λόγω της ένταξης των περιβαλλοντικών προβλημάτων που προέκυψαν μετά τη βιομηχανική επανάσταση, αλλά σύντομα έγινε προσπάθεια να αναγνωριστεί ο ρόλος του ανθρώπου (στάσεις, συμπεριφορές) σχετικά με τα περιβαλλοντικά ζητήματα και να προσδιοριστεί η σχέση του με το περιβάλλον.

---

¹ Κατά τα πρώτα στάδια ανάπτυξης του καπιταλισμού υπό τη διαμόρφωση της μηχανιστικής αντίληψης της σχέσης ανθρώπου-φύσης μπήκαν τα θεμέλια για την υποβάθμιση της τελευταίας (Μπιτσάκης, 1995). Η ραγδαία εκβιομηχάνιση και η τεχνολογική πρόοδος που επακολούθησαν, ο εκτατικός χαρακτήρας του τρόπου παραγωγής και ο εγγενής ανταγωνισμός με την επέκταση του κεφαλαίου δυσκολεύουν την επιβίωση του οικοσυστήματος και του ίδιου του ανθρώπου, Μπιτσάκης (1989).

² Η δεκαετία του '60 αποτελεί την εποχή γένεσης του οικολογικού κινήματος με ίδρυση περιβαλλοντικών οργανώσεων, δημιουργία πολιτικών σχημάτων, πίεση για την θέσπιση περιβαλλοντικών μέτρων κτλ.

³ Το 1969 στο πανεπιστήμιο του Michigan δίνεται ο πρώτος ορισμός της ΠΕ (Παπαδημητρίου, 1998, σ.43-44). Το 1970 στο Foresta Institute, ΗΠΑ, δίνεται ένας πιο ολοκληρωμένος ορισμός που υιοθετείται από περισσότερες χώρες και οργανώσεις (Φλογαίτη, 1993, σελ.118-119).

Το 1972 στη διεθνή διάσκεψη για το περιβάλλον του ανθρώπου (Στοκχόλμη) είναι σαφής η αντιμετώπιση του περιβάλλοντος ως ένας «πόρος», ο οποίος χρήζει καλής διαχείρισης (Φλογαΐτη, 1993, σελ. 121-127). Τρία χρόνια αργότερα στο Βελιγράδι θεμελιώνεται η ολιστική φύση του πεδίου και τονίζεται η ενεργός συμμετοχή των πολιτών στην επίλυση των περιβαλλοντικών προβλημάτων (Φλογαΐτη, 1993, σελ.132-137). Η ένταξη της ΠΕ στο εκπαιδευτικό σύστημα προτείνεται στη διάσκεψη της Τιφλίδας το 1977 (Φλογαΐτη, 1993, σελ.138-144). Ωστόσο τα διακηρυκτικά κείμενα για την ΠΕ τόσο του Βελιγραδίου όσο και της Τιφλίδας δυστυχώς διατυπώθηκαν με όρους τεχνοκρατικούς και πολιτικούς χωρίς να αγγίζουν την εκπαιδευτική ορολογία και πρακτική, μη μπορώντας έτσι να προσανατολίσουν τους εκπαιδευτικούς (Γαβριλάκης και Σοφούλης, 2005, σελ.61).

Το 1980 η απάντηση στην οικολογική κρίση δίνεται με μια νέου τύπου ανάπτυξη, η οποία διαθέτει ένα οικολογικό προσωπείο και ονομάζεται βιώσιμη/αιεφόρος ανάπτυξη (sustainable development), μετατοπίζοντας εκ νέου τα «φυσικά όρια» της παραγωγής χρησιμοποιώντας νέες τεχνολογίες ανάπτυξης, νέες πρώτες ύλες παραγωγής ενέργειας και τεχνολογίες προστασίας περιβάλλοντος, οδηγώντας στην οικολογική (πράσινη) ανασυγκρότηση του καπιταλισμού. Η κοινωνία καλείται να υιοθετήσει τον πιο πάνω καπιταλιστικό «ορθολογισμό» και το τρίπτυχο «οικονομική ανάπτυξη - κοινωνική δικαιοσύνη - προστασία του περιβάλλοντος» κυριαρχεί. Ταυτόχρονα βρισκόμαστε στην εποχή παρακμής των οικολογικών κινημάτων (στελέχη τους επαγγελματοποιούνται καταλαμβάνοντας κρατικές θέσεις, συμμετοχή πράσινων κομμάτων σε κυβερνητικούς συνασπισμούς⁴). Ο συνδυασμός αυτών των συνθηκών καταφέρνει, κατά την επόμενη δεκαετία όπως θα δούμε παρακάτω, να αποπροσανατολίσει την ΠΕ. Το 1987 στη Μόσχα σε διεθνές συνέδριο με θέμα «ΠΕ και κατάρτιση» η έννοια της αιεφόρου ανάπτυξης αντιμετωπίζεται ως το «στοιχείο-κλειδί» για την αντιμετώπιση των μέχρι τώρα περιβαλλοντικών αδιεξόδων, αλλά και τη «γεφύρωση» του χάσματος ανάμεσα στις έννοιες περιβάλλον-ανάπτυξη

---

⁴ Σε Γερμανία, Γαλλία και Ιταλία έχασαν σύντομα το ριζοσπαστικό τους χαρακτήρα και παραδόθηκαν στον κοινοβουλευτικό-αντιπροσωπευτικό μηχανισμό, βλ. περισσότερα στο άρθρο της Janet Biehl με τίτλο, «Η αφομοίωση των Ευρωπαίων πρασίνων. Από κινήματα σε κοινοβουλευτικά κόμματα», στο περιοδικό Κοινωνία και Φύση, τεύχος 3, 1993, σελ. 153.

(Φλογαΐτη, 1993, σελ.145-150). Έτσι υιοθετείται η άποψη ότι κάθε δράση για το περιβάλλον οφείλει να ακολουθεί την πρακτική μιας βιώσιμης ανάπτυξης, άποψη η οποία κατοχυρώνεται με τη διακυβερνητική διάσκεψη του Ρίο το 1992. Εκεί τα ζητήματα που απασχόλησαν τους συνέδρους δεν αφορούσαν την εκπαίδευση παρά μόνο τον ρυθμό ανάπτυξης των χωρών του πλανήτη⁵. Η υιοθέτηση του μοντέλου της αειφόρου ανάπτυξης συντάσσεται με το οικονομικό μοντέλο του νεοφιλελευθερισμού και το διεθνή αγοραίο ανταγωνισμό. Έτσι το 1997 στη Θεσσαλονίκη πραγματοποιείται η διεθνής διάσκεψη με τίτλο: «Περιβάλλον και κοινωνία: εκπαίδευση και ευαισθητοποίηση των πολιτών για την αειφορία», αποτελώντας την είσοδο στην εποχή της εκπαίδευσης για την αειφορία (Knapp, 2000, p. 9-32).

Στο παρόν και υπό την όξυνση των περιβαλλοντικών προβλημάτων παρατηρείται μια αυξανόμενη περιβαλλοντική ευαισθητοποίηση με τη συνεπακόλουθη ανάπτυξη οικολογικών κινημάτων, τα οποία στερούνται σε ένα βαθμό συγκροτημένης κοινωνικοπολιτικής θεώρησης, συμβάλλουν παρόλα αυτά στο να τεθούν ζητήματα όπως η επανεξέταση της σχέσης ανθρώπου-φύσης, η σημασία της καπιταλιστικής κυριαρχίας και τα όρια της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης. Στο επίπεδο της θεωρίας εκείνος ο κλάδος που θεωρεί την οικολογική κρίση αναπόσπαστο τμήμα της πολυδιάστατης κοινωνικής-οικονομικής-πολιτικής κρίσης και ανάγει τις αιτίες της σε συστημικά αίτια είναι η ριζοσπαστική οικολογία⁶.

---

⁵ Το κείμενο που συντάχθηκε είναι γνωστό με το όνομα Agenda 21 και μόνο το κεφάλαιο 36 αφορά την ενημέρωση, εκπαίδευση και κατάρτιση του κοινού για το περιβάλλον, τονίζοντας την ανάγκη επαναπροσδιορισμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας προς την κατεύθυνση της αειφόρου ανάπτυξης, Μπλιώνης (2009). Η γνωστοποίηση των περιβαλλοντικών προβλημάτων από τους ισχυρούς της γης κατέδειξε πως το μόνο ενδιαφέρον τους είναι η διατήρηση των σημερινών δομών εξουσίας χωρίς καμιά πραγματική ενσωμάτωση οικολογικών αρχών στη γεωργία, στη βιομηχανία και στην προστασία της φύσης, βλ. περισσότερα στο Παπαδημητρίου, (1992).

⁶ Βλ. Περισσότερα στο Παπαδημητρίου, Ε. (1998). Περιβαλλοντισμός και ριζοσπαστική οικολογία, *Ουτοπία*, 30, σελ. 89-97

3. Θετικιστική, ερμηνευτική και κριτική προσέγγιση της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης

Στη θετικιστική προσέγγιση στόχος της ΠΕ είναι η διαμόρφωση ενός περιβαλλοντικά ευαίσθητου πολίτη και το περιβάλλον αποτελεί αντικείμενο μάθησης (Φλογαΐτη και Λιαράκου, 2005, σελ. 760-767). Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση θεωρείται ότι οι επιστήμες προτείνουν λύσεις στα περιβαλλοντικά προβλήματα, διαμορφώνουν τους όρους για την ορθολογική διαχείριση των φυσικών πόρων και η γνώση που μεταδίδεται στους μαθητές είναι τελικά αντικειμενική. Οι παράγοντες που καθορίζουν τη συμπεριφορά αναζητούνται στις συναισθηματικές όψεις ανάπτυξης του ατόμου και καθορίζονται από τον επιστημονικό χώρο της συμπεριφοριστικής ψυχολογίας. Στο πλαίσιο αυτό το εκπαιδευτικό υλικό αποφασίζεται από την κεντρική διοίκηση και ο εκπαιδευτικός καλείται να το διεκπαιρέσει. Ο τύπος αυτός της ΠΕ αντιμετωπίζει την εκπαίδευση σαν εργαλείο προετοιμάζοντας «επαγγελματίες πολίτες» με προκαθορισμένη συμπεριφορά (επαγγελματικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης). Ο εγκλωβισμός της ΠΕ σε αυτή την εμπειρικο-αναλυτική οπτική, θεωρώντας ότι τα πάντα διέπονται από σχέσεις αιτίου-αποτελέσματος και μπορούν να γενικευτούν σε θεωρητικά μοντέλα, την οδήγησε τελικά για πολλά χρόνια σε λάθος πορεία. Η εξαιρετικά πολύπλοκη φύση των περιβαλλοντικών προβλημάτων δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί με κοινή μεθοδολογική ματιά και τελικά μέσω μοντέλων να ποσοτικοποιηθεί.

Η επέκταση του αντικειμένου της ΠΕ πέρα από τις φυσικές επιστήμες και η αναγκαιότητα για διεπιστημονική προσέγγιση του περιβάλλοντος συνέβαλαν στη μετάβαση από τη θετικιστική στην ερμηνευτική προσέγγιση. Η ερμηνευτική προσέγγιση της ΠΕ στοχεύει στην ανάπτυξη μιας βαθιάς εσωτερικής προσωπικής σχέσης του ανθρώπου με το περιβάλλον, όπου το τελευταίο αποτελεί πηγή γνώσης και ηθικής έμπνευσης. Η γνώση κατακτάται μέσα από την προσωπική εμπειρία και αλληλεπίδραση με το περιβάλλον (προσωπικοί τρόποι ερμηνείας και αντίληψης του κόσμου), η οποία στοχεύει στην καλλιέργεια θετικών στάσεων και συμπεριφορών ως προς αυτό. Ο τύπος αυτός προετοιμάζει ανθρώπους όχι μόνο για εργασία αλλά και για ζωή (ιδεολογικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης).

Μια επιπλέον προσέγγιση η οποία διαφέρει σε σχέση με τις προηγούμενες είναι η κοινωνική κριτική. Η τελευταία στοχεύει τόσο στην καλλιέργεια προσωπικής και συλλογικής δέσμευσης όσο και στην ανάπτυξη κατάλληλης δράσης για αλλαγές στην περιβαλλοντική, κοινωνική και εκπαιδευτική πραγματικότητα. Σύμφωνα με αυτήν την προσέγγιση, εξελίσσεται μια διαδικασία η οποία εμπλέκει τους μαθητές, τους δασκάλους και ολόκληρη την κοινότητα σε κριτικές και συνεργατικές διερευνήσεις περιβαλλοντικών ζητημάτων. Αναπτύσσεται η κριτική ανάλυση των αξιών, των θέσεων και των συμπεριφορών που οδηγούν στα ζητήματα αυτά. Αναδεικνύονται έτσι οι πολιτικές και κοινωνικές διαστάσεις του ζητήματος, γεγονός που δύναται να οδηγήσει σε κοινωνική αλλαγή. Η γνώση προκύπτει από διαδικασίες συλλογικής και κριτικής διερεύνησης έχοντας ως στόχο τη συλλογική δράση. Κατά συνέπεια οι διερευνήσεις αυτές μπορούν να επιφέρουν αλλαγές στις δομές οργάνωσης και τις πρακτικές της εκπαίδευσης αλλάζοντας κάθε εκπαιδευτική πραγματικότητα που στέκεται εμπόδιο στην υλοποίηση της ΠΕ με μια κριτική διάσταση.

4. Κριτική προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης

Η έννοια της επέκτασης των «φυσικών» ορίων παραγωγής που προαναφέρθηκε εισάγει τον ποσοτικό συμβιβασμό ανάμεσα στην ανάπτυξη (μεγέθυνση) και τους φυσικούς περιορισμούς. Η αντιμετώπιση των περιβαλλοντικών προβλημάτων πραγματοποιείται με τη χρήση ή την επέκταση των μηχανισμών της αγοράς, διευρυνόμενη συχνά στο βαθμό ιδιωτικοποίησης φυσικών πόρων και κοστολόγησης. Η βιωσιμότητα του καπιταλιστικού συστήματος εντάσσει προσπάθειες όπως η εκτεταμένη ανακύκλωση, η εξοικονόμηση φυσικών πόρων, η ανάπτυξη νέων υλικών, αντιρρυπαντικών τεχνολογιών κτλ. (Ναξάκης, 1993). Η ανάπτυξη μιας περιβαλλοντικής υποδομής για την περαιτέρω επένδυση του κεφαλαίου (κρατικές ρυθμίσεις για τη χρήση φυσικών πόρων, την προστασία απειλούμενων με εξαφάνιση ειδών, την ανάπτυξη κανόνων όπως «ο ρυπαίνων πληρώνει» και γενικά την ενσωμάτωση οικολογικά προσαρμοσμένων αγοραίων προϊόντων), αμβλύνει την οικολογική κρίση, διασφαλίζοντας ένα απαραίτητο χρονικό διάστημα για την αναπαραγωγή του συστήματος και των σχέσεων παραγωγής.

Στο συγκεκριμένο θεωρητικό πλαίσιο γίνεται αναφορά στον μαρξιστικό Λόγο για τη δεύτερη αντίθεση του καπιταλισμού, αυτή δηλαδή ανάμεσα στο κεφάλαιο και στη φύση, η σημασία της οποίας σε σχέση με την πρώτη αντίθεση (μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας) αυξάνεται, αμφισβητώντας την βιώσιμη καπιταλιστική ανάπτυξη. Η καταλήστευση της φύσης από το κεφάλαιο, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η εμπορευματοποίηση και ιδιωτικοποίηση των φυσικών πόρων οδηγεί σε μια επιδείνωση του προβλήματος (Λιοδάκης, 1997, σελ. 99). Επομένως η οικολογική κρίση δεν περιγράφεται απλά ως μια ανατροπή της σχέσης ανθρώπου-φύσης αλλά αφορά ευρύτερα τη σχέση κοινωνίας-οικονομίας και τεχνολογίας. Θέτει υπό συζήτηση το ίδιο το μοντέλο οργάνωσης της βιομηχανικής κοινωνίας και της καπιταλιστικής κοινωνικο-οικονομικής δομής. Η οικολογικοποίηση της ανάπτυξης και το πρασίνισμα του καπιταλισμού (αγορά με οικολογικές ευαισθησίες) δεν παύει να αποτελούν εκ νέου μια διαδικασία καφαλαιοκρατικής συσσώρευσης δίνοντας μια ευκαιρία για «οικολογικές» επενδύσεις (Ναζάκης, 1997, σελ. 116). Σκοπός δεν είναι η διατήρηση του περιβάλλοντος και μιας αφηρημένης έννοιας της φύσης αλλά η συσχέτιση με τις κοινωνικές-ταξικές συναρτήσεις εντός αυτών.

5. Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: ένα κοινωνικό όπλο ή ένας ακόμη αφομοιωτικός μηχανισμός;

Η ερμηνεία του φαινομένου της υποβάθμισης της ΠΕ σε απλές περιβαλλοντικές πληροφορίες δε μπορεί παρά να αναζητηθεί στη γενικότερη πολιτική του κράτους αλλά και στη στάση των πολιτών σχετικά με τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Η ΠΕ έχει ερμηνευθεί ως ενημέρωση και ευαισθητοποίηση για τα περιβαλλοντικά προβλήματα και ως ενεργοποίηση για την προστασία και βελτίωση των φυσικών συνθηκών ζωής. Έτσι η ενημερωτική διάσταση πλαισιώνεται από δραστηριότητες στο ύπαιθρο που έχουν φυσιολατρικό και ταυτόχρονα φυσιογνωστικό χαρακτήρα. Το γεγονός ότι δεν λαμβάνονται υπόψη οι κοινωνικές διαστάσεις των προβλημάτων έχει ως αποτέλεσμα τη μη κατανόηση της συνθετότητάς τους. Η μελέτη ρεαλιστικών περιβαλλοντικών προβλημάτων και οι πρακτικές για την επίλυσή τους είναι κάτι που σπάνια συναντάται. Τα προγράμματα ΠΕ δε συνδέονται με την κοινωνία με αποτέλεσμα την περιορισμένη αποτελεσματικότητά τους.

Η ανελέητη εκμετάλλευση και ρύπανση του πλανήτη έχει κοινωνικά αίτια και κυρίως την αναγωγή των πάντων σε εμπόρευμα, απόρροια του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, που έχει οδηγήσει στη σημερινή οικονομία της ανάπτυξης, δηλαδή την οικονομία που κινείται με βάση τις λογικές που θέτει ο μηχανισμός της αγοράς. Αποκλειστικός προσανατολισμός ολόκληρης της κοινωνικής οργάνωσης είναι η μεγιστοποίηση του κέρδους δημιουργώντας διαχωρισμούς (άνθρωπος-φύση, πνευματική-χειρωνακτική εργασία). Η πρόοδος, η ανάπτυξη και ο πολιτισμός είναι η κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στη φύση και στον άνθρωπο. Η μετατόπιση της ευθύνης από το καπιταλιστικό σύστημα σκόπιμα και διαστρεβλωτικά βαρύνει τον καταναλωτή-πολίτη. Με αυτόν τον τρόπο, απο-ενοχοποιείται το ίδιο το σύστημα και ο τρόπος λειτουργίας του, που έφτασε την ανθρωπότητα μέσα σε 200 χρόνια να έχει χρησιμοποιήσει κατά 50% τους φυσικούς πόρους της γης. Επιπλέον η στάση αυτή λαμβάνει πολιτική - στρατηγική διάσταση αν αναλογιστούμε τους ενεργειακούς πολέμους του παρελθόντος και αυτούς που επέρχονται. Σε ένα τέτοιο περιβάλλον ο σύγχρονος άνθρωπος αποξενωμένος, αποδυναμωμένος, αναποφάσιτος, ευθυνόφοβος, διαμεσολαβείται ολοένα και περισσότερο, ανήμπορος να διαχειριστεί την ίδια του τη ζωή.

Στο παρόν οι τεχνολογίες που υπηρετούν το περιβάλλον θα υποσχεθούν π.χ. τη μείωση των εκπομπών διοξειδίου του άνθρακα στην ατμόσφαιρα, αλλά αυτό που δεν θα κάνουν, κι αυτό είναι το μέλλον οποιασδήποτε πράσινης πολιτικής, είναι να αντιμετωπίσουν το μέγεθος της συσσώρευσης. Η ορθολογικοποίηση στις διαδικασίες άντλησης, διύλισης και μεταφοράς του πετρελαίου και γενικά οι στρατηγικές πρόληψης για περιβαλλοντικά ατυχήματα δεν μειώνουν την τοξικότητα των χημικών ουσιών ούτε το χρησιμοποιούμενο ενεργοβόρο μοντέλο παραγωγής-κατανάλωσης. Στους καπιταλιστικούς κύκλους κανείς δε αναφέρει ότι πρέπει να αποσυρθούν τα δυο τρίτα της αυτοκινητοβιομηχανίας, ότι πρέπει να ανακτηθεί η περιβαλλοντική φύση της γεωργίας, ότι πρέπει να σταματήσει η ανάπτυξη της αγοράς ακινήτων κ.ά.

Τα σημαντικότερα οικολογικά προβλήματα δεν μπορούν να λυθούν με «βιώσιμες» οικονομικές πολιτικές και πράσινες τεχνολογίες εφόσον προϋποθέτουν ριζικές αλλαγές, πράγμα αδύνατο στο υπάρχον τρόπο παραγωγής, που ακριβώς παράγει και

αναπαράγει αυτόν τον τρόπο ζωής. Επομένως οι προτεινόμενες «λύσεις», που υιοθετούνται και κατά τη διδασκαλία της ΠΕ, είναι αποπροσανατολιστικές και έχουν ιδεολογικό χαρακτήρα, δηλαδή να πείσουν ότι είναι δυνατή η αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος στο υπάρχον σύστημα. Η προσέγγιση μιας οικολογικής ηθικής και τεχνολογίας συλλαμβάνει την επιφάνεια των φαινομένων, δεδομένου ότι ούτε η ηθική ούτε η τεχνολογία μπορούν να θεωρηθούν ανεξάρτητες από τις κυρίαρχες καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής.

Δεδομένης της ιεραρχικά δομημένης κοινωνίας αλλά και του τρόπου λειτουργίας της εκπαίδευσης όπως είναι σήμερα, καλούνται να γίνουν περισσότερο περιβαλλοντικά υπεύθυνοι αυτοί που έχουν τη λιγότερη δύναμη στον κοινωνικό ιστό (μαθητές και πολίτες). Η μομφή για τα περιβαλλοντικά προβλήματα κατευθύνεται στα θύματα της περιβαλλοντικής καταστροφής και όχι στις κοινωνικές και πολιτικές δομές (Robottom and Hart, 1995, p. 5-9). Έχοντας ως δεδομένο ότι το εκπαιδευτικό σύστημα δεν καλλιεργεί την ανεξάρτητη κριτική σκέψη και την αλληλεπίδραση γνώσης και δράσης προκύπτει ότι είναι επιτακτική ανάγκη η ΠΕ να συνδεθεί με ζητήματα αξιών και επιλογών, οπότε δε μπορεί παρά να συγκαταλέχθει στο χώρο της κοινωνικά κριτικής εκπαίδευσης (Robottom, 1989, p. 435-443).

Το κίνημα της οικοπαιδαγωγικής (πρόσφατη εξέλιξη της κριτικής παιδαγωγικής) προσφέρει ένα θεωρητικό υπόβαθρο για μια κριτική προσέγγιση της βιώσιμης ανάπτυξης και αποτελεί μια μορφή της κριτικής θεωρίας της εκπαίδευσης⁷. Αμφισβητεί τον εκπαιδευτικό χαρακτήρα της ΠΕ σε μια υπαίθρια και βιοματική εκπαίδευση όπου προσφέρονται εμπειρίες στη φύση χωρίς να συνδέονται με διακρίσεις στη βάση του φύλου, της φυλής, της κοινωνικής τάξης και χωρίς να διευρύνονται οι τρόποι με τους οποίους η σύγχρονη κοινωνία και ο βιομηχανικός πολιτισμός προάγουν μη βιώσιμους τρόπους ζωής. Ενθαρρύνει την εμβάθυνση στη μελέτη των σχέσεων εξουσίας και κυριαρχίας εντός του καπιταλισμού, προτείνοντας προγράμματα ΠΕ που ενθαρρύνουν απελευθερωτικές στάσεις και δράσεις. Απέναντι

---

⁷ Για περισσότερα θεωρητικά και ιστορικά στοιχεία βλ. στο Μπλιώνης (2010). Η οικοπαιδαγωγική και η κριτική προσέγγιση της αειφορικής ανάπτυξης, ηλεκτρονική έκδοση πρακτικών του 5^{ου} πανελλήνιου συνεδρίου της ΠΕΕΚΠΕ, Ιωάννινα

στον αφελή μεταρρυθμισμό προτάσσει την αντίσταση στις κυρίαρχες δομές και την κατανόηση των ιδεολογικών ρευμάτων ως ανατροφοδοτικού μηχανισμού της κοινωνικο-οικονομικής κρίσης.

6. Επίλογος

Όπως προαναφέρθηκε η ΠΕ θέλει να παρέμβει διορθωτικά στη συμπεριφορά των μαθητών οδηγώντας σε μια έλλειψη γνώσης των καταστάσεων (έλλειψη αισθητηριακής προσέγγισης, άμεσης εμπειρίας και βαθύτερης κατανόησης, προσπάθεια επίλυσης ενός περιβαλλοντικού προβλήματος κτλ.). Η άμεση και πολύπλευρη σχέση με τα γεγονότα βοηθάει το μαθητή να ανακαλύψει τη σύνδεση αυτή και το σχολείο πρέπει να ενισχύσει την παραπάνω διαδικασία (Χρυσυφίδης, 2005, σελ.162-165). Αποτέλεσμα αυτής της οδού είναι μια κριτική προσέγγιση του προβλήματος και η ενεργός δράση για την επίλυσή του. Η συμμετοχική διαδικασία, η κατάκτηση της εμπειρίας και τα θετικά αποτελέσματα που ενδεχομένως θα επιφέρει ολοκληρώνουν τη διαδικασία μάθησης και η ΠΕ λόγω γνωστικού αντικειμένου προσφέρεται για κάτι τέτοιο.

Οι μαθητές και οι καθηγητές μπορούν να συνειδητοποιήσουν ότι κατέχουν τη δύναμη να προτείνουν και να επιδιώξουν αλλαγές στη λειτουργία της κοινωνίας ώστε να επιτευχθεί η προστασία του περιβάλλοντος. Σε αντίθεση με τη συντηρητική άποψη ότι η εκπαίδευση είναι απλώς ένα σύνολο στρατηγικών και δεξιοτήτων προκειμένου να διδαχθεί ένα προκαθορισμένο θέμα, η εκπαίδευση οφείλει να αποτελεί μια πολιτική πρακτική που αντιπροσωπεύει μια προσπάθεια εκ μέρους των εκπαιδευτικών να επηρεάσουν πώς και ποια γνώση, ποιες αξίες και υποκειμενικότητες παράγονται μέσα από ιδιαίτερα σύνολα κοινωνικών σχέσεων. Σε αυτό το πλαίσιο η εκπαίδευση γίνεται κατανοητή ως πολιτική και ηθική πρακτική και εκλαμβάνεται ως δράση για μια ουσιαστική δημοκρατία και εμβάθυνση σε δομές που προάγουν κοινωνικές δομές αξιοπρέπειας και ισότητας.

Βιβλιογραφία:

Ξενόγλωσση βιβλιογραφία

Knapp, D. (2000). “The Thessaloniki Declaration: a wake-up call for environmental education?” *The Journal of Environmental Education*, 31 (3), pp. 9-32

Robottom, I. (1989). “Social critique or social control: some problems for evaluation in environmental education”, *Journal of research in science teaching*, 26 (5), pp. 435-443

Robottom, I. and Hart, P. (1995). “Behaviorist E.E research: Environmentalism as individualism”, *The Journal of Environmental Education*, 26 (2), pp. 5-9

Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία

Biehl, J. (1993). «Η αφομοίωση των Ευρωπαίων πρασίνων. Από κινήματα σε κοινοβουλευτικά κόμματα», *Κοινωνία και Φύση*, τεύχος 3, σελ. 153

Γαβριλάκης, Κ. και Σοφούλης, Κ. (2005). «Μια Κριτική Εξιστόρηση των Γεγονότων στο χώρο της Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης», στο Γεωργόπουλος, Α.Δ. (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση: ο νέος πολιτισμός που αναδύεται...*, Gutenberg, Αθήνα: Gutenberg, σελ.53-69

Λιοδάκης, Γ. «Η σχέση ανθρώπου-φύσης και η ιστορική σημασία της εργασιακής θεωρίας της αξίας», *Ουτοπία*, 26, σελ. 79-106

Μπιτσάκης, Ε. (1989). *Ρήξη ή ενσωμάτωση*; Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

Μπιτσάκης, Ε. (1995). *Το αιθαλές δέντρο της γνώσης*, Αθήνα: Στάχυ

Μπλιώνης, Γ. (2009). *Στα μονοπάτια της Περιβαλλοντικής εκπαίδευσης*, Αθήνα: Κέδρος

Μπλιώνης, Γ. (2010). *Η οικοπαιδαγωγική και η κριτική προσέγγιση της αειφορικής ανάπτυξης*, ηλεκτρονική έκδοση πρακτικών του 5^{ου} πανελληνίου συνεδρίου της ΠΕΕΚΠΕ, Ιωάννινα

Ναζάκης, Χ. (1993). *Προς έναν πράσινο καπιταλισμό*, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις

Ναζάκης, Χ. (1997). «Η οικολογικοποίηση της ανάπτυξης: οι επιπτώσεις στο περιβάλλον μετά τη συνθήκη του Μάαστριχτ», *Ουτοπία*, 26, σελ. 107-118

- Παπαδημητρίου, Β. (1998). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση και Σχολείο:Μια Διαχρονική Θεώρηση*, Αθήνα:Τυπωθήτω
- Παπαδημητρίου, Ε. (1992). «Περιβάλλον και Ανάπτυξη:Ρητορείες και πραγματικότητες στη διάσκεψη του Ρίο», *Ουτοπία*, 3, σελ.67-82
- Παπαδημητρίου, Ε. (1998). «Περιβαλλοντισμός και ριζοσπαστική οικολογία», *Ουτοπία*, 30, σελ. 89-97
- Φλογαΐτη, Ε. (1993). *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση*, Αθήνα:Ελληνικές Πανεπιστημιακές Εκδόσεις
- Φλογαΐτη, Ε. και Λιαράκου, Γ. (2005). «Αξιολόγηση και Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:Προσεγγίσεις και Προβληματισμοί», στο Γεωργόπουλος, Α.Δ. (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:ο νέος πολιτισμός που αναδύεται...*, Αθήνα:Gutenberg σ. 755-772
- Χρυσafiίδης, Κ., 2005, «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:αντικείμενο Δράσης και Διδακτική προσέγγιση», στο Γεωργόπουλος, Α.Δ. (επιμ.), *Περιβαλλοντική Εκπαίδευση:ο νέος πολιτισμός που αναδύεται...*, Αθήνα:Gutenberg, σελ.149-169